

зицију Русије као велике силе. С друге стране, рјешење конгреса у Паризу о преношењу права покровитељства над хришћанским народима у Османском царству, које је Русија стекла миром у Кучук Кајнарацију², на државе учеснице конгреса, слабило је њен дотадашњи утицај на ослободилачке покрете јужнословенских народа. У новонасталим околностима, с обзиром на неповољно стање у земљи, главни политички задатак државе био је "усредсређивање на унутрашња питања" и тражење пута за излазак из међународне изолације.

Нову етапу у развоју Руске спољне политике заснованом на националном курсу отворио је А.М. Горчаков³. Успјешно спровођење унутрашњих реформи уз избјегавање спољнополитичких заплета, који би могле довести до ратних сукоба, сматрани су условом за превладавање тешког стања у земљи, излазак из међународне изолације и укидање наметнутих ограничења. Да би се у томе успјело, осим проналажења политичког савезника међу водећим западноевропским државама, као централно наметало се питање повраћаја изгубљених позиција у балканском региону.

Основни циљ те политике била је подршка ослободилачким покретима балканских народа у њиховој борби за стицање и очување широких аутономних права. Резултати постигнути на том плану слабили су османску власт, а словенски елемент је постајао "основном тачком" руске балканске политике. Материјалну и моралну подршку културном и националном развоју тих народа и њиховој борби за ослобођење Русија је пружала подижући ниво њихове просвећености, помажући рад вјерских институција и школа, а такође и примањем на школовање Срба, Црногораца, Бугара у руске образовне установе. На тај начин су стваране претпоставке за њихов каснији самосталан државни живот.

Ослобођење хришћанских народа био је, дакле, главни задатак руске спољне политике. При томе се није имало у виду да се тим путем створе Русији потчињене државе. Напротив, тежило се успостављању њихове пуне државне независности, мада је Балканско полуострво сматрано законитом сфером утицаја Русије.

У остваривању оваквих политичких пројекција биле су присутне и различите тешкоће. Какве су оне природе биле илустративна је оцјена А.М. Горчакова садржана у његовом извјештају Александру II о дјелатности Министарства од 1856. до 1867. у вези са балканским проблемима. У њему је констатовано да је, поред свих напора чињених од стране Русије,

² Видјети: А. И. Ааæīāā, *Аеіеііаоу аеадаадиінеіе аііку. Аііоі-ііе аііоіі и Ер-оѳ-Еаеіадааæеіеіеіе іуѳ, Ѓііііеіеаа аііеііаоіа а ііѳѳѳѳѳѳ, іііеаа, 1992, 79-95.*

³ На дужност министра спољних послова Русије А.М. Горчаков(1798- 1883) је ступио 15. априла 1856. Био је вома активан и при закључењу Санстефанског мировног уговора као и на Берлинском конгресу. І. И. Оіѳѳіāā, *Оѳіѳіѳ А. І. Аіѳ-а-еіāā. Іѳіāā іāеѳѳаеісѳѳи хѳѳіā ііѳя, Ѓѳіііеіеаа аііеііаоіа а ііѳѳѳѳѳѳ іііеаа 1992.209*

тај народ остао разједињен и "подвргаван искушењима историје још увијек недовољно сазрео ни за то да би освојио, ни за то да би очувао, својим снагама сопствену независност"⁴. Сматрајући обавезом Русије да им пружи помоћ, уз ризик ратног пожара, Горчаков је истицао да би у противном они били препуштени надмоћи Турске ослоњене на муслимански свијет, а можда и на финансијску и политичку подршку западних држава⁵. Осим разлога вјерског и етничког јединства, на овакав став Русије према словенским народима на Балкану, утицао је и основни принцип њене спољне политике, која се, као и политика сваке велике силе заснивала и на потреби ширења утицаја на околне просторе. У конкретном случају тај спољнополитички циљ је још више био наглашен чињеницом да је остваривање политичког утицаја над овим дијелом европског континента било у непосредној вези са питањем њених позиција у Средоземљу, тј. статусом мореуза који су, опет, представљали "кључ Црног мора".

Пружајући материјалну помоћ балканским народима, и подстичући њихов културни развој, према споменутом извјештају министра спољних послова императору Александру II, Русија се трудила да их подстиче: "да би се они стрпљиво, усредсређивали, обједињавали и развијали своје снаге" вјерујући да ће "природан ток ствари" и постепени пад ислама довести на крају крајева до превласти хришћанских народа и да, ако рјешење уз примјену насилних средстава буде неопходно "у толико прије се и Русија и они морају за то зрело припремити, не трошећи своје снаге на брзоплете покушаје"⁶. Руковођена оваквим ставом императорска влада је превасходно тежила да избјегне сваки ратни заплет који би захтијевао њено војно ангажовање настојећи истовремено да принцип немијешања наметне и као обавезан принцип и за друге велике силе. Таква руска политика свакако није подстицајно дјеловала на националноослободилачку плиму балканских народа.

Ипак, у другој половини XIX вијека био је евидентан раст националноослободилачких покрета у европским провинцијама Турске и јужнословенским земљама: Босни и Херцеговини, Бугарској, Србији, Црној Гори. Почетком шездесетих година на то су утицали и ослободилачки покрети у другим земљама, на примјер борба Италијана против аустријске власти. Такви покрети су су подстакли ослободилачке тежње словенских народа на Балкану што је резултирало кризом у српско-турским односима, а посредно се може довести у везу и са избијањем црногорско-турског рат-

⁴ Í. Á. Çóááá, Á. ì. Øàðìííá, *Ëç ùñòðùíí ááèèáíñêíé ìñèìèèè Ìñññññ 1856–1867 áá. Ááèèáíñêíá ìññèááíááíá, Ááèèáíñêíá íàðíáù ì ááðñíáèñêíá ìðááíòáèèñòáá à XVIII-íà-àèèá XX á, ìññèáá 1982, 153 - 167.*

⁵ *Ibid.*, 170.

⁶ *Ibid.*

ног сукоба 1862. Ти догађаји били су на перспективи балканске политике Русије која је подразумијевала активизацију ослободилачких тежњи поробљених народа Балкана. И збивања у Румунији, односно захтјев Влашке и Молдавије за уједињење, наишла су на добронамјерну подршку руске владе. Нову плиму у ослободилачкој борби балканских народа изазвао је Критски устанак 1866. Иако се завршио неповољно по устанике и руску дипломатију, он је утицао на актуелизацију балканских питања и афирмацију идеје о стварању балканског савеза као бране против располагања судбином балканских народа од стране великих сила⁷.

Мада је њена дипломатска активност на Балкану била један од чинилаца успјешног развоја ослободилачке борбе балканских народа и њиховог националног сазријевања, а такође и фактор који је пресудно утицао да на конференцији у Лондону њен захтјев за укидање одредаба о неутрализацији Црног мора буде позитивно ријешен⁸, Русија је ипак неспремно дочекала почетак Велике источне кризе. То је посебно било видљиво по ефектима мјера које је она предузимала ради њеног разрјешења као и одсуству јасних планова о будућим територијалним и политичким односима на Балканском полуострву.

II

Као и друге велике силе Русија је на почетку Велике источне кризе била за очување *statusa quo* на Балкану. Петроградска влада се при томе за-

⁷ Акција на стварању балканског савеза на челу са Србијом Михаила Обреновића у почетку је имала снажан замањ. У септембру 1866. закључен је уговор о савезу са Црном Гором, у августу 1867. са Грчком, а у јануару 1868. са Румунијом. Руска влада је подржала стварање балканског савеза, помажући учвршћењу веза међу балканским земљама које су се залагале за остварење идеје "Балкан балканским народима". Видјети: Њ. А. Никитин, *Исторички и политички односи Русије према Балкану и Блиском истоку 50-70-их година XIX в. и почетка XX в.* 1970; Гргур Јакшић и Војислав Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила, Први балкански савез*, Београд 1963; Др. Радоман Јовановић, *Политички односи Црне Горе и Србије*, Цетиње 1977, 79-103.

⁸ Конференција у Лондону започела је са радом 5. јануара 1871. Лондонски уговор је потписан 1. марта 1871. Њиме су укинута сва ограничења за Русију, Турску и друге приобалне државе. Русија је поново стекла право да држи ратну флоту и гради војно-поморска утврђења у басену Црног мора. У мирно вријеме мореузи су били затворени за војне бродове свих држава. Султану је дато право да пријатељским и савезничким државама у посебним ситуацијама, сходно условима из Париског уговора, одобри пролаз кроз мореузе. Ђ. Ђ. Ђ. *Односи Русије према Балкану и Блиском истоку 50-70-их година XIX в. и почетка XX в.* 1970, 220.

лагала за давање шире политичке аутономије устаничким провинцијама, по обрасцу Румуније и Србије. За друге велике државе из коалиције три императора прихватљивије је било "поправљање" постојећег стања уз давања извјесних олакшица на пољу вјерских права и слобода и пореске политике, које нису досезале до питања политичке аутономије.

Када је развој кризе учинио извјесним ступање Русије у рат против Турске главни циљ њене спољне политике био је да се осигура од стварања коалиције западних држава са Османском империјом, која ју је могла поново суочити са трагичним исходом сличном кримском. Осим уступака Великој Британији на конференцији у Цариграду, пружањем гаранција од могућег заузимања мопреуза⁹, Русија је била принуђена да учини и много значајније уступке Аустро-Угарској. Њихов првобитан обим утврђен споразумом у Рајхштагу¹⁰ развојем догађаја је проширен садржајем споразума из Будимпеште.

Будимпештанском конвенцијом (3/15. јануар 1878) за неутралност у предстојећем руско-турком рату Аустро-Угарска је добила право да у погодном моменту, кад сама процијени, заузме Босну и Херцеговину и територију између Србије и Црне Горе (Новопазарски санџак) која није могла бити ни од кога анектирана. Потврђено је рјешење из Рајхштата о немогућности стварања велике словенске државе на Балкану. Уступци учињени Аустро-Угарској били су потпуно у складу са главним циљевим спољне политике Беча¹¹, а врло негативно су се одражавали на могуће резултате ослободилачке борбе балканских народа.

Покушавајући да поправи неповољан положај Русије, према плану који је сачинио Игњатијев, као противтежу аустроугарској доминацији у

⁹ *Ἐπιτομή ἀπὸ τῆς ἱστορίας τῆς Διπλωματίας, Ἀπόδοξ ἱστορίας XIX αἰῶνα*, 193.

¹⁰ Рајхштатски споразумом (8. јул 1876) договорен између Александра II и Франца Јосифа, односио се на међусобне позиције двије земље у источној кризи у случају српско-турског рата. Ако би у њему победила Турска за Србију и Црну Гору важио би принцип *statusa quo*. У случају пак да Турска доживи пораз, Србија би могла добити проширење према Новом Пазару, у долини Лима и југоисточној Босни. Црна Гора би добила Херцеговину, док би остатак Босне добила Аустро-Угарска.

¹¹ Циљеви спољне политике бечке владе према југоисточним дијеловима Европе били су формулисани на састанку Крунског савјета у јануару 1875 године. Присаједињење Босне и Херцеговине и онемогућавање стварања велике словенске државе утврђени су као дугорочни задаци које је требало реализовати упоредо са распадом Османског Царства. Могућност стварања великих словенских држава под покровитељством Русије, која се појавила на почетку кризе у форми планова о присаједињењу Херцеговине Црној Гори, а Босне Србији, упутили су је да своје захтјеве радикализује тако да су они у наставку подразумевали окупацију Босне и Херцеговине и војно запосједање стратегијски важних тачака у Новопазарском санџаку.

источном дијелу Балкана Русија је покушала да нађе ослонац у његовим западним областима. Максимално рјешење тог пројекта подразумијевало је административну аутономију Бугарске, док је минимални план предвиђао њену подјелу на западну и источну провинцију¹². Пројектом су дате препоруке о аутономији Босне и Херцеговине, а за Србију и Црну Гору предвиђено је територијално проширење.

Ипак, на почетку руско-турског рата, Русија није имала јасан план територијално-политичких промјена, на основу кога би се могли одредити основни принципи и услови будућег мировног уговора. Први корак у том правцу начинио је А. М. Горчаков у мају 1877. У пројекту који је одобрио руски цар, за Бугарску је била предвиђена вазална аутономија уз гаранцију Европе¹³. При томе се није имало у виду стварање Бугарске као једне државе, већ се предвиђала њена подјела на сјеверни дио, који би имао статус вазалне аутономне провинције и јужни дио, који би био под врховном влашћу султана. Пројект је био у духу Рајхштатске и Будимпештанске конвенције које нису дозвољавале формирање велике словенске државе на Балкану, нити стварање јединствене бугарске државе. За Србију и Црну Гору било је предвиђено територијално проширење у складу са интересима опште стабилности. Србија је требала да остане у вазалном статусу, а што се тиче Румуније, која је уласком у рат на страни Русије (9. маја 1877) прогласила суверенитет, речено је да то питање може бити ријешено уз општу сагласност великих сила¹⁴.

Пројект Горчакова кретао се у оквирима политичког споразума утврђеног у Рајхштагу и Будимпешти. Пошто та рјешења нису била повољна за Русију, предузети су дипломатски кораци да она у будућем мировном уговору не буду преузета у истом облику. Већ 30. маја и 1. јуна 1877. Горчаков је телеграфисао Шувалову да је императорска влада измијенила став у односу на подјелу Бугарске на два дијела остајући код принципа административне аутономије. Свако друго рјешење оцијењено је као подривање ауторитета руске владе у Бугарској и на Балканском полуострву¹⁵.

¹² У двјема инструкцијама које је 24. априла 1877. Горчаков послао Шувалову у Лондон као главни циљ рата наводи се поправљање положаја балканских хришћана, посебно Бугара, уз сигурне гаранције против злоупотребе турске администрације. У случају да Турска затражи мир, услов за његово закључење биле су "аутономије сјеверне Бугарске (до Балкана), увођење регуларне администрације у јужној Бугарској и територијално проширење Србије и Црне Горе". *Ἐπιτομία ἀτάσθαλις ἰεμεδου ἐπιτήρησι, Αἰοῦδα ἰεῖσθαι ἅλα XIX ἀάεα.*

¹³ *Н. А. хадѣа, Ἐπιτήρησι ἅ σαάδδσάρυαἰ εἰσἅἅ ἀἰηῶἰ-ἰἷἅἅ εἰδῆϑηἅ 1875-1878 ἅἅ. ἰἷἷἅἅ 1984. 21.*

¹⁴ *Ibid*, 22.

¹⁵ *Ibid*, 24.

Након побједа Руске војске у пролеће 1877, које су отвориле могућност скорог окончања рата, разматране су нове варијанте будућег мировног уговора. Горчаков је саставио четири нова пројекта будућег мира. Мада је сваки од њих подразумевао различите услове у којима би могли бити примијењени, за све је било карактеристично много одлучније планирање територијалних проширења Србије, Црне Горе и Румуније, као и постепено удаљавање од принципа аутономије ка принципу независности. То је посебно било изражено у пројекту који се имао примијенити у случају брзог и одлучног успјеха руске армије, "ако би турска затражила мир прије преласка руске војске преко планине Балкана"¹⁶. Осим додјелјивања независности Србији, Румунији и једној Бугарској, предвиђао је територијално проширење Србије и Црне Горе и присаједињења Епира Тесалије и Крита Грчкој.

Пад Плевне који је утицао на озбиљно слабљење војних позиција Турке изазвао је нови приступ руске владе будућим условима мира. Пошто је доташња тактика Горчакова оцијењена и сувише опрезном, иницијатива за разраду услова будућег мира прешла је на много одлучније Д. М. Миљутина и П. Н. Игњатијева са којима је активно сарађивао и Нелидов.

Конечан пројект мировног уговора, који је сачинио Игњатијев значајно се удаљио од концепција које је на почетку кризе имала императорска влада. Еволуција се кретала ка политичкој независности балканских народа тако да су услови мира на бази пројекта Миљутин, Нелидов, Игњатијев (који је 17/29 децембар 1877. одобрио Александар II) полазили од тог принципа; признавање пуне независности Србији, Црној Гори и Румунији уз знатно територијално проширење, политичка аутономија за цијелу Бугарску и стварање националне владе на челу са књазом. Осим што је предвиђено стварање политички независних држава, разматрано је и питање њихових међусобних односа са основним циљем да све оне овладају не само политичком него и економском независношћу. Предвиђена територијална проширења су и била планирана тако да то омогуће. Жељела се дакле постићи пуна, "реална" независност. Она је свакако била на историјској перспективи ослободилачких тежњи балканских народа а такође је одговарала и интересима Русије. Једино су политички независне и економски самосталне државе на Балкану могле бити препрека експанзионистичким тежњама германских држава, прије свега Аустро-Угарске, а такође и начин да се стечена независност сачува пред могућим новим завојевачким претензијама Османске империје.

На бази ових принципа утврђених у документу који је одобрио руски цар првих дана фебруара 1878. започели су мировни преговори са Турском.

¹⁶ *Ibid*, 25-26.

Казивање о међународном значају које су за Србију и Црну Гору имале одлуке донијете у Сан Стефану и Берлину најприје подразумијева тражење одговора на питање о њиховом појединачном значењу за међународноправни статус двије земље, односно да ли су оне на једнак начин утицале на формирање њиховог међународног субјективитета. Као даљи захтјев из тога се намеће потреба за давањем оцјене о карактеру и квалитету међународно-правног положаја које су једна и друга земља на основу наведених одлука стекле.

Инсистирање на посебном вредновању правног значаја ова два акта за међународно-правну позицију Србије и Црне Горе условљено је чињеницом да се при уобичајеним историографским анализама о правној вриједности једног и другог документа мало говори и да се потпуније не анализирају њихово међународноправно дејство, већ се они најчешће доводе у приближно исту раван. Такав приступ се може, донекле, разумјети због њихове садржинске сродности, хронолошке блискости, као и подударности рјешења која се односе на Србију и Црну Гору, садржаних у једном и другом документу, иако је *ratio legis* њиховог доношења сасвим различит. Штавише, одлукама у Берлину неколико мјесеци након мира у Сан Стефану ревидирана је, па самим тим и дерогирана важност појединих рјешења, прелиминарија мира којим су на билатералном плану Русија и Османска Царевина ријешиле неке аспекте Велике источне кризе, укључујући и давање међународног признања Србији и Црној Гори. Због тога се може поставити питање да ли се већ од Сан Стефана Србија и Црне Гора могу и *de iure* сматрати субјектима међународног права или су то оне постале тек одлукама Конгреса у Берлину. Осим правне интересантности занимање овим проблемом баца више свјетлости и на конкретан међународно-правни садржај и значај једног и другог акта.

Позната је чињеница да државе могу настати на различите начине и под различитим условима. Материја те врсте се проучава у оквиру историје државе и права или опште историје. Њоме се бави и међународно право, али из једног посебног угла.²² Наиме, сви облици настанка нових држа-

²² Међународно право (ни савремено ни оновремено) не садржи правила која би регулисала начин стварања нових држава. Њихов постанак је фактичко питање из чега, због саме чињенице њиховог постојања, произилазе одговарајуће међународно-правне последице које су, поред осталог, изражене у пракси давања признања. Због тога се међународно признање дефинише као “констатовање чињенице да је једна творевина држава, а самим тим и субјект међународног права“. Међународно право узима државу онакву каква она јесте не улазећи у разматрање њеног унутрашњег уређења ни начина на који је створена. Видјети: Др Милан Бартош, *Међународно јавно право*, Београд 1954, 197; Југај Andrassy, *Међународно јавно право*, Zagreb 1984, 66; Аврамов др Смиља, др Миленко Крећа, *Међународно јавно право*, Београд 1986, 47; Бранимир Јанковић, *Нека савремена гле-*

ва немају исти међународно-правни значај и не подлијежу анализи науке међународног права, све дотле док новоформиране државе не изразе жељу да учествују у међународним односима с правима и обавезама пуноправног међународног субјекта. Да би се то остварило, осим што морају посједовати независност и унутрашње елементе државности, оне морају бити признате и од других чланица међународне заједнице. Тек тада питање њиховог настанка или постојања постаје предмет међународног права. Пуноправни међусобни односи могући су једино међу државама које су једна другу признале, што значи да значај признања произилази из саме природе међународних односа.

И у вријеме када су Србије и Црна Гора стицале независност, међународно право је познавало двије врсте признање: официјелно или формално и фактичко или неформално. Прво је изражавано путем официјелних аката, одлукама међународних конгреса, декларацијама издатим од једне или неколико влада, акредитовањем конзула или дипломатских агената или на неки други, формалан начин које познаје међународно право. Фактичко признање се испољавало у успостављању међународних односа са новом државом без свечаног констатовања њиховог установљења.²³ Признање је као претходни услов подразумијевало унутрашњу независност новонастале државе и није је стварало. У крајњем, оно је увијек представљало само формалну потврду одређеног фактичког стања.

Правне последице признања биле су различите зависно од тога да ли је оно дато од стране већине држава или само неких. У првом случају новостворена држава је постајала пуноправан члан међународне заједнице, а у другом међународне односе са новоствореном државом су успостављале само оне земље које су је признале. Признање дато у другом случају било је, дакле, ужег обима и није подразумијевало стицање својства субјекта међународног права, односно пуноправног члана међународне заједнице.

Чланом 2. Мировног уговора у Сан Стефану Висока Порта је “дефинитивно” признала независност Књажевине Црне Горе.²⁴ С обзиром на то да је оно дато путем међународног документа, а и на основу стилизације самог члана, очигледно је да се радило о официјелном односно званич-

дишта о питању међународног признања држава, Архив за правне и друштвене науке, Београд 1951, бр. 2, 275.

²³ Између признања *de iure* и *de facto* прави се разлика у погледу сталности и потпуности. Док прво има сталан карактер и обухвата све односе са новом државом, признање *de facto* је привременог карактера и ограничено на ужу област међународних односа, и у сваком тренутку се може повући. Из тога произилази да се са признањем *de iure* успостављају редовни дипломатски односи са другим државама, што код признања *de facto* није случај. М. Бартош, *Међународно јавно право*, 201.

²⁴ Проф. др Гавро Перазић, мр Радослав Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878/1918*, 111.

ном признању. Иако је био у питању мировни уговор, односно двострани правни акт, у њему је експлицитно казано да се то признање даје само од стране Османске Царевине. Није споменута друга држава потписница - Русија, што би могло да значи да се међународно признање Црне Горе подразумејавало. Из цитиране одредбе може се закључити да је неке елементе црногорске државности Порта пређутно и раније признавала, а да је одлукама у Сан-Стефану она то учинила и званично и “дефинитивно”.

Овим признањем Црна Гора ипак није потпуно интегрисана у међународну заједницу. Њиме су створени услови за успостављање пуноправних међународних односа са Османском Царевином. Но, иако је његова међународно-правна важност била ограниченог домета, његов стварни значај је био јако велики јер је произилазио из чињенице да је признање независности дато од државе у чијем саставу је Црна Гора до тада званично била и против које се за своју самосталност борила. Њено признање отуда је имало значај претходног, најважнијег услова, који су и све остале државе морале поштовати. С друге стране, стицање пуне самосталности у односу на Османску царевину наметнуло је потребу да односи с Портом добију званичан међународни карактер. Корак ка њихово потпунијем дефинисању учињен је и тиме што је у наставку истог члана утврђен начин на који ће бити регулисана питања дипломатског представљања Црне Горе у Турској, екстрадиција криваца, статуса пограничних области итд.²⁵ Пошто је у оквиру одредаба о Црној Гори ријешено питање граница њене државне територије, она је постала нов државни субјект у односу на Турску. Добијањем признања од стране земље у чијем саставу је до тада званично била, имало је, дакле, билатералан карактер, а потпун међународни вид је добило тек када су Црну Гору признале и друге чланице међународне заједнице. То се десило на Берлинском конгресу.

Формулацијом сличном овом употријебљеној у уговору из Сан Стефана, чланом 26. Берлинског уговора независност Црне Горе “дефинитивно су признале Висока Порта и све Високе стране уговорнице које је

²⁵ Било је предвиђено да се склопи посебан споразум између Царске руске владе, Отоманске владе и Књажевине Црне Горе о дефинисању односа између Порте и Књажевине “нарочито када се ради о установама са црногорским чиновницима (агентима) у Цариграду и неким другим мјестима Османске Царевине, гдје се за тим укаже потреба; о екстрадицији злочинаца са једне или друге територије, о подвргавању Црногораца који путују по Османском Царству или у њему бораве отоманским законима и властима уз поштовање принципа међународног права и устаљених обичаја који се примењују према Црногорцима“. *Ibid*, 111.

још нијесу признавале²⁶. Из тога се може закључити да су и прије Конгреса у Берлину осим Порте постојале и друге државе које су фактички признавале независност Црне Горе, као и оне које су јој одрицале такав статус. То потврђује и расправа која је на Конгресу вођена поводом изјаве лорда Солзберија на сједници од 1. јула 1878, да његова влада никада није признавала независност Црне Горе и да због тога тражи изостављање ријечи “дефинитивно“ из чл. 26 Уговора.²⁷ Из размјене мишљења које је по овом питању обављено, произошло је да је Њемачка у принципу признавала независност Књажевине, да ју је Аустро-Угарска фактички признала, а француски представник је говорио о имплицитном признању. Став дипломатског представника Русије, грофа Шувалова, био је да његова влада никада није ни престала да признаје Црну Гору будући да црногорске књажеве није потврђивао султан и да нијесу плаћали данак. Но, и поред евидентности фактичког признања Црне Горе, које је постојало и прије почетка Велике источне кризе, ипак се све до одлука Великих сила не може сматрати да је она била пуноправан члан међународне заједнице, односно субјект међународног права.

Извјесних сличности, али и разлика, било је и када је у питању значај ових аката за Србију. Најприје, такође се може казати да је одлукама у Сан Стефану признање независности Србија добила званично само од Порте. То признање билатералног карактера потпун међународни вид је добило тек одлукама Берлинског конгреса, када је Србија призната и од других Великих сила. Оно што, међутим, овако дато признање чини другачијим у односу на оно које је добила Црна Гора јеста њихова различита статусна позиција у односу на Османску Царевину прије доношења одлука Великих сила. Док је државност Црне Горе прије Берлинског конгреса *de facto* признавана од стране неких Великих сила, Србија се налазила у статусу вазалне државе у Османском Царству.

Да ипак напоменемо да вазални статус у принципу не мора да значи негирање међународног субјективитета, јер су могући и такви односи са државом сувереном при којима вазална држава има статус субјекта међународног права. Такве ситуације настају на основу уговора којима се ја-

²⁶ У мировном уговору из Сан Стефана била је унијета формулација: “La Sublime Porte reconnaît définitivement l’indépendance de la Principauté du Monténégro”. *Ibid*, 127.

²⁷ Према протоколу бр. 10 (Берлин, 1. јула 1878) интервенција лорда Солзберија је услједила при разматрању обавеза које је Порта преузела у Сан Стефану чл. 2 Мировног уговора (“узвишена Порта дефинитивно признаје независност Књажевине Црне Горе”). Мада су мишљења присутних представника Великих сила у вези са ранијим статусом Црне Горе била подијељена, закључено је да се наведени члан упути Комисији за редактуру, а у коначном није прихваћена предложена модификација британског представника. *Ibid*, 119.

ча држава обавезује да пружи помоћ слабијој. То ипак није био случај са Србијом у турском феудалном систему власти. Хатишерифом из 1830. Србији је дата аутономија, као и могућност да преко својих агената у Цариграду комуницира са Портом, али не и међународни субјективитет. Стечена аутономија, као и изграђеност унутрашњег поретка, тј. степен остварене самосталности у нормативном и стварном смислу (који се може пратити од доношења Сретењског устава и оснивања Државног савјета 1835) утицали су на то да су неки теоретичари међународног права, прије свега Фридрих Мартенс, Србију сматрали полунезависном, односно полусувереном у односу на турску државу.

Основна карактеристика полунезависних држава (*États mi-souverains*) по Мартенсу је у потчињавању у спољним односима страном државној власти, док у области унутрашњих односа превлађује самосталност. Полунезависне су, дакле, земље са ограниченим суверенитетом које се налазе на прелазу или ка потпуној независности или пуној зависности. Са гледишта науке о држави, Мартенс оцјењује да је у овом случају ријеч о нонсенсу, јер појам државности искључује било какву несамосталност. Ипак, било је неспорно да у правном погледу Србија чини дио друге државе, мање или више самосталан у области унутрашње управе, док је у области међународних односа владала потпуна зависност од Порте. Србија је, дакле, сврставана у државе са ограниченим суверенитетом које се налазе на прелазу ка потпуној независности, али те елементе унутрашње самосталности није пратио одговарајући ниво међународног капацитета.²⁸ Питање њеног фактичког или формалног признања од других држава због тога се није могло поставити. То се чак не може рећи ни за вријеме послје 1/13. децембра 1877, када је књаз Милан по други пут позвао народ на оружје (“овај пут не само у име ослобођења наше подјармљене браће, него и у име независности Србије“) оглашавајући и да се “прекидају свезе у којима Србија не може даље остати без свог понижења“, тј. прекидајући њен вазални положај.²⁹ Међутим, тај једностранни владарски акт, ма колико значајан, сам по себи није установљавао међународни субјективитет Србије нити обавезујуће утицао на друге државе у погледу њеног међународног признања. Мада је ова одлука потврду добила на бојном пољу, резултатима рата српске војске, све до Сан Стефана ипак се не може говорити о формално или фактички признатом независном статусу српског књажевства. Разлике које су у том погледу постојале у односу на Црну Гору биле су изражене и у стилизацији дијела текста уговора о међународном признању Србије, у коме није употребљавана ријеч о “дефинитивном“ нити

²⁸ Фридрих Мартенс, *Савременное международное право цивилизованных народов*, Том 1, Санктпетербург 1882, 262.

²⁹ *Зборник закона и уредаба изданих у Књажевини Србији*, књ. 31, Београд 1877, 85.

нити “коначном” признању од стране “Високе Порте” и свих других Високих Страна Уговорница које још нису признале³⁰ већ је само констатовано да “Високе уговарајуће стране признају Књажевину Србији независност”.

Различит степен фактичке независности, остварен прије уласка у међународну заједницу, поред осталог је утицао и на карактер оптерећености обавезама које су и једна и друга држава одлукама Берлинског конгреса добиле. Због тога, иако се о признању независности које су и Србија и Црна Гора стекле одлукама Конгреса говори као о условном признању, ипак је ниво ограничења њихове суверености у једном и другом случају био различит.

Када је у питању Црна Гора, ограничења њених суверених права произилазила су, прије свега, из одлука по којима је она добила излаз на море. Добијање дијела морске обале није подразумевало потпуну слободу њеног коришћења већ су бројна права Црне Горе, у тој области, била ограничена или резервисана за Аустро-Угарску. Берлинским уговором било је предвиђено да лука Бар и све црногорске воде буду затворене за ратне бродове свих народа. Поморско-полицијски и санитарни надзор, како у Бару тако и дуж црногорске обале, требало је да врше аустроугарски лаки стражарски бродови. За црногорску обалу усвојено је законодавство које је било на снази у Далмацији. За Аустро-Угарску је резервисано право конзуларне заштите црногорској трговачкој морнарици. Најзад, Црна Гора се имала споразумјети са Аустро-Угарском о праву ове на изградњу и одржавање једног друмског и жељезничког пута преко црногорске територије и приморја.

Све ове одредбе значиле су ограничење суверенитета Црне Горе над луком Бар и обалом. Њима су конституисана прилично разноврсна права у корист друге земље. Ограничавајући карактер имале су и одредбе које су се тичале дијела територије према Османском Царству о рушењу утврђења у тој зони. Прихватање свих ових негативних службености био је услов који је Аустро-Угарска поставила да би се Црној Гори уз значајно умањење територијалног проширења признало право изласка на море.³¹

³⁰ Прецизна формулација овог чланка гласи: “L’indépendance du Monténégro est reconue par la Sublime Porte et par toutes celles des hautes parties contractantes qui ne l’avaient pas encore admise”.

³¹ Одредбе о ограничењу суверенитета Црне Горе у приморју уведене су након што Аустро-Угарска није успјела да на други начин спријечи њен излаз на море. Војводи Божу Петровићу и Станку Радоњићу, који су у вријеме припрема Конгреса боравили у Бечу, Андраши је умјесто изласка на море, као повољнију варијанту, понудио закључење трговачког уговора са Аустро-Угарском, који би јој пружио све повољности за трговину преко Котора. (Н. И. Хитрова, *Россия и Черногория*, В 1880-1908 годах, Москва 1903, 23.) Вршени су и притисци друге врсте. Вој-

Сличан карактер имале су и одредбе о слободи вјероисповијести које су на захтјев аустроугарског делегата унијете у текст Берлинског уговора. Формулација члана 27. била је наизглед начелног карактера.³² Ипак, њен дубљи смисао био је и у томе да обезбјеђењем слободе вршења свих вјерских обреда својим држављанима и странцима, тј. без чињења и мијешања било кога у њиховим односима са њиховим духовним старјешинама осигура интерес Аустро-Угарске да преко католичке пропаганде оствари свој утицај у црногорском приморју и тиме овај простор духовно раздвоји од остале територије.

Вјероватно су наведене одредбе Берлинског уговора којима су Аустро-Угарској дата велика овлашћења у Црној Гори подстакла познатог теоретичара међународног права Мартенса да закључи да је одлукама Конгреса Црна Гора очигледно постављена у гори положај од оног који је имала прије почетка Велике источне кризе.³³ Анализирајући члан 29. он констатује да је Црна Гора "од фактички независне државе каква је била до рата с Турском уговором претворена у државу са правом покровитељства Аустро-Угарске, која свакако има снагу и средства да то своје покровитељство искаже".³⁴ Дијелио је мишљење Блунчила да Црна Гора са 285.000 становника не може, у условима створеним Берлинским уговором, избјећи а да не потпадне под утицај сусједне монархије и сачува своју политичку независност.

Мишљење Мартенса може се оцијенити оригиналним и веома занимљивим, али се неки ставови могу и оспоравати. Свакако су ограничења

вода Божо је извјестио књаза "да му је гроф Андраши отворено изјавио, да Аустрија никада неће пустити Црној Гори море, стога је књазу љепше да не чека конгрес, но да одмах повуче војску из Барског приморја и напусти га". (Никола I Петровић Његош, *Аутобиографија, мемоари, путописи*, Цетиње 1969, 522). Осим одлучног става Црне Горе, на добијање излаза на море утицала је и енергична руска подршка. У току припрема Конгреса Горчаков је веома озбиљно упозорио Бизмарка да је Русија морални гарант за тековине Црногораца у приморју. (Новак Ражнатовић, *Питање новопазарског санџака на завршетку велике источне кризе 1877-1878*, Зборник радова са научног скупа: "Србија у завршној фази источне кризе 1877-1878", Београд 1980, 115.

³² Речено је: "У Црној Гори разлика на основу религије и вршења религијских обреда неће моћи бити повод да се мо ко искључи или прогласи неспособним у погледу уживања грађанских и политичких права, примања у јавну службу, положаја, почаста или вршења разних занимања или заната ма у ком мјесту то било." Обезбијеђена је слобода вршења вјерских обреда свим држављанима Црне Горе и странцима и забрањене сметње хијерархијској организацији црквених заједница и њиховом односу са својим духовним старјешинством. Г. Перазић, Р. Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918*, 127.

³³ Ф. Мартенс, *Савременое международное право цивилизованных народов*, 264.

³⁴ *Ibid.*

која су, у погледу контроле црногорске обале, наметнута одлукама Конгреса атипична за суверене, међународно признате државе, какав је статус, званично, по одлукама Конгреса Црна Гора добила. Она више одговарају типу полузависних или зависних држава, тј. међународно-правним субјектима с непотпуним суверенитетом. Но, како је то у случају Црне Горе само један, најекстремнији вид ограничења њеног укупног међународног-правног капацитета, ни на основу тога се не може давати оцјена о лошијем међународноправном статусу у цјелини, нарочито ако се узме у обзир да је ријеч о територијама које су, и поред оптерећености поменутиим службено-стима у корист друге државе, за Црну Гору биле изузетно важне, јер су јој обезбјеђивале излазак на море. У наведеном виду, поменута оптерећења су била и привременог карактера, будући да их се Црна Гора у највећем дијелу ослободила 1909, приликом анексионе кризе (1908). У свим другим областима, у већем степену него до тада, Црна Гора је била у прилици да се исказује као суверена држава.

Мартенсове оцјене дате су релативно брзо након стицања независности Црне Горе, па су у једном дијелу засноване више на предвиђању него на реалној анализи црногорске праксе. Добрим дијелом оне почивају и на општем, начелном ставу да су мале државе својим укупним економским и друштвеним потенцијалом ограничене у вођењу спољних послова, односно зависне од воље великих сила. Но, и поред тога оне, свакако, проширују круг схватања о високом степену политичког и државног субјективитета који је Црна Гора до међународног признања успјела да оствари.

Чињеница је, међутим, да је с обзиром на све уступке које је на Конгресу Аустро-Угарска добила у погледу Босне и Новопазарског санџака, и позиција Црне Горе у односу на реализацију њених даљих спољнополитичких циљева, као и позиција српског и других словенских народа на Балкану у погледу перспектива ослобођења и уједињења и самосталног развоја, била у много неповољнијем положају него онда када је зависила само од супростављености интересима Османског Царства. Сада су, и поред добијеног међународног признања, и Србија и Црна Гора, када је ријеч о питањима у њиховом непосредном окружењу, биле у неактивнијој позицији, јер су зависиле од моћи и утицаја Аустро-Угарске.

Условност међународног признања Србије недвосмислено је изражена самом формулацијом члана 34. Уговора: "Високе уговарајуће стране признају Књажевину Србији независност, везујући је за услове, који су изложени у сљедећем члану."³⁵ Утврђена ограничења њеног суверенитета нијесу се, међутим, састојала само у условима постављеним наредним 35. чланом, који се односи на вјерске и грађанске слободе. Права Србије као

³⁵ *Уговори и конвенције између Србије и иностраних држава од прогласа државне независности до 1. јануара 1887*, Београд 1887, 1.

суверене државе посебно су била ограничена рјешењем чл. 37. по коме је морала да преузме, без икаквих измјена, права и обавезе из трговинских уговора које је раније закључила Турска, а који су се и даље имали примјенљивати у Србији. За разлику од Црне Горе, коју нијесу обавезивали никакви уговорни односи, које је Турска као држава претходница успоставила са другим државама, Србија је била у обавези да поштује уговорно стање везано за њену територију иако у заснивању, односно конституисању таквих уговорних односа она није учествовала.³⁶ У вези с тим рјешењем била је и одредба из става 2. истог члана да никакве транзитне таксе нијесу могле бити наплаћиване од стране царинских органа у Србији на робу која се превози преко њене територије. Тиме је ограничаван и њен економски суверенитет.

Осим трговачких, на територији Србије важност нијесу изгубили ни неки други посебни уговори које је закључила Турска. Обим добијене суверености Србије умањивали су уговори о режиму капитулација,³⁷ тј. привилегија које су по том основу имали представници страних хришћанских држава на територији Османског Царства и неким другим хришћанским земљама. У члану 38. Берлинског уговора о томе је речено: "Права и повластице српских поданика, као и права консулске јурисдикције и заштите, као што данас постоје остаће у пуној снази све док се не измене узајамним договором између Књажевине и интересованих сила."³⁸ Тако су страни конзуларни представници послерије стицања независности могли да пружају конзуларну заштиту својим држављанима, изузимајући их из надлежности локалних власти, тј. да преузимају судску власт у грађанско-правним и неким критично-правним споровима. О томе Коста Христић у својим сјећањима биљежи следеће: "Страни поданици који су живели у Београду нису водили никаква рачуна о српским властима нити њихове наредбе сушали ни вермали. Предузимали су радње какве су хтели, не тражећи допуштење. На позив српске власти нису долазили, заклањајући се иза својих конзулата. Њихове радње и кафане није могла српска власт ни прегледати ни контролисати без присуства конзуларног чиновника. Ни за какву кривицу није могао бити страни поданик ни узет на одговор ни за-

³⁶ Др Александар Ђорђевић, *Сукцесија држава и пракса Југославије*, Београд 1965, 18.

³⁷ Капитулације су посебан тип уговора који су склапани између колонијалних хришћанских држава (европске државе и САД) са нехришћанским земљама. На основу њих, хришћанске државе су добијале знатне повластице, какве оне иначе нијесу међусобно признавале. Повластице су биле облик неравноправности међу уговорним странама јер су давале европским државама, односно њиховим конзулима судску власт и друге облике заштите над својим поданицима, док нехришћанске земље нијесу имале та права.

³⁸ *Уговори и конвенције између Србије и страних држава*, 3.

творен без пристанка његовог конзулата. (...) Конзулати су решавали како су хтели, српске пресуде су преиначавали по свом нахођењу и кривце чак и ослобађали. И како је у Београду било највише аустријских поданика, то је најчешће и долазило до сукоба између наших власти и аустријског конзулата...³⁹ Оваквим правима страних поданика, заснованим на капитулацијама, морала је бити саображено и законодавство Србије, прије свега прописи о судском поступку. Тако су у другом одељку (f-a 4) Закона о грађанском судском поступку "српски судови могли судити поданицима оних држава, који у Србији имају своје заступнике, само онда када обе стране донесу за то дозволу својих конзулата".⁴⁰

Од оваквих оптерећења своје суверености Србија се ослобађала у наредном периоду путем закључења, са појединим хришћанским државама, нових уговора у којима су се оне одрицале привилегија имунитета за своје поданике стечене на основу капитулација. Такви су, на примјер, били следећи уговори: Уговор о пријатељству и трговини између Србије и Велике Британије, 7. фебруар 1870; Конзуларна конвенција између Србије и Аустро-Угарске, 6. маја 1871; Конвенција о праву, имунитетима и привилегијама конзуларних агената између Србије и САД, 14. октобар 1871; Конзуларна конвенција између Србије и Немачке, 6. јануар 1873; Уговор о пријатељству, трговини и пловидби између Србије и Француске, 18. јануара 1883. итд.⁴¹ Сличан значај имала је и Конвенција о конзулству и настањивању између Србије и Италије од 9. новембра 1879, по којој су поданици из Србије и Италије "имали право да се суде пред судовима и нашим и италијанским", било као тужиоци или браниоци "и да буду подчињени с једне и друге стране истим условима и преписаним формалностима који вреде и за саме земаљске поданике".⁴²

Сем наведених, Србија је морала да преузме и обавезе које је Порта имала према Аустро-Угарској и њеним компанијама у погледу градње и експлоатацији источних жељезница на ранијој османској, а сада српској територији. Аустро-Угарској је припало право управе режимом пловидбе Дунавом. Слично Црној Гори, и на Србију су се имале применијени одредбе о слободној вјероисповјести, што је отварало простор за рад свих црквених заједница.

³⁹ Коста Н. Христић, *Записи старог Београђанина*, Београд 1989, 50-51.

⁴⁰ *Збирка конвенција између Србије и других држава закључених и ратификованих од 1. марта 1880. до 25. маја 1883. са упутима и изводима из разних уговора потребних за судске и полицијске власти*, Београд 1883, 141.

⁴¹ А. Ђорђевић, *Сукцесија држава и пракса Југославије*, 27.

⁴² *Збирка конвенција између Србије и других држава закључених и ратификованих од 1. марта 1880. до 25. маја 1883*, 142.

И једна и друга земља су такође биле обавезне да преузму дио турској државног дуга, али само онај везан за новодобијену територију.⁴³ Из те обавезе биле су искључене њихове "матичне земље", тј. територије које су посједовале прије почетка рата, што значи да су примијењена правила међународног права о сукцесији држава у случају стицања територија једне државе на рачун друге. Тиме им је посредно уважен њихов посебан државни статус за период прије међународног признања.

Из свега наведеног, као даље, намеће се питање како се условност датих признања одразила на међународни живот двију књажевина. Одговор који се у вези с тим може дати гласио би да, поред елемената ограниченог суверенитета, конгресним одлукама није доведено у питање њихово својство независних држава као пуноправних чланица међународне заједнице. Оне су имале све атрибуте суверених држава. Стицањем својства субјеката међународног права призната им је могућност да у сарадњи са другим таквим субјектима учествују у установљавању међународног поретка и утврђивању признања општења у међународној заједници.⁴⁴ Актом међународног признања оне су постале носиоци свих основних права и обавеза које свакој држави као међународном субјекту безусловно припадају. Пошто се њихова квантификација посебно не утврђује, већ је обухваћена самим чином признања, ни у одредбама Берлинског уговора не треба тражити прецизне формулације те врсте. Признањем независности формулисано у чл. 26. и 35. Црна Гора и Србија су аутоматски постале носиоци свих основних права као што су: право на сувереност и независност, право на самоодржање, право на једнакост, право на поштовање, итд.

Постајући чланице међународне заједнице Србија и Црна Гора су стекле право на репрезентацију, односно међународни саобраћај. Из њега је као посебна врста изведено право на легацију, тј. право на примање и

⁴³ Висину турског државног дуга за "ново земљиште" према чл. 33 који се односио на Црну Гору, као и чл. 62 који се односио на Србију, требали су накнадно да утврде представници Сила у Цариграду у сагласности са Портом, на правичној основи.

⁴⁴ Ушавши у ред независних држава Србија и Црна Гора на себе су примиле много већу одговорност за спољне односе. То се тицало како њихових билатералних веза тако, још у већој мјери, поштовања укупног међународног поретка и начела и стандарда на којима је он установљен. Корпус права које су стекле омогућио им је, сем тога, да путем међународних конгреса и конференција учествује у доградњи међународне регулативе, или пак, кодификацији појединих грана или области међународног права, што је чињено доношењем бројних конвенција попут оних на првој и другој конференцији мира у Хагу. Видјети: *Преглед међународних уговора и других аката од међународно-правног значаја за Србију од 1800. до 1918*, Београд 1953. *Преглед међународних уговора и других аката значајних за међународне односе Црне Горе*, Београд-Титоград, 1987, Г. Перезић, Р. Распоповић, *Међународни уговори Црне Горе 1878-1918*, Прилог I, 746-754.

слање дипломатских представника. Мада су у њиховим комуникацијама са свијетом и до стицања независности, путем *ad hoc* дипломатије или сталних изасланика попут црногорских хрват-баша⁴⁵ или србијанских капућехаја,⁴⁶ наступале ситуације које су одговарале форми односа између суверених држава, ипак оне нијесу имале потпун дипломатски карактер. Међународни односи у таквим приликама нијесу имали све оне атрибуте које у погледу дипломатског представљања имају званично признате државе. Реализацијом стечених права убрзо су и на Цетињу и у Београду све велике силе отвориле своја дипломатска представништва. Њих није пратио реципроцитет у дипломатском представљању, посебно у случају Црне Горе која је све до почетка Балканских ратова (1912) имала само једно дипломатског представништво на страни - у Цариграду. Послије проглашења независности 1878. Србија почиње да шаље опуномоћене ministre и изванредне посланике, тј. дипломатске представнике друге класе на које до тада као вазална држава није имала право. Према Закону о дипломатским заступницима и конзулатима српским у иностранству, Србија је 1879. имала три дипломатска представништва на страни: у Бечу, Букурешту и Цариграду, а предвиђено је и скоро отварање мисија у Атини, Берлину, Лондону, Паризу, Петрограду, Риму, Цетињу.

Сем тога, за међународни саобраћај двије књажевине важна је била и чињеница да су оне међународним признањем добиле пуни уговорни капацитет тако да су могле, са ограничењима о којима је претходно било ријеч, закључивати билатералне и мултилатералне уговоре са другим земљама. Њихов уговорни капацитет се односио и на закључивање споразума којима је вршено задуживање код иностраних банака, кредитно-монетарних завода и финансијских институција државног карактера. Тиме је изми-

⁴⁵ Хрват-баша (старјешина над Хрватима) - црногорски заступници у Цариграду. У почетку су их одређивали сами Црногорци који су у Цариграду боравили на раду, да би олакшали послове са османским властима. Од почетка 50-тих година 19. вијека на ту дужност их је именовао црногорски књаз. Нешто касније за црногорске заступнике је уведен назив капитани. Иако нијесу сматрани званичним представницима Црне Горе у Турској, заузимали су веома важну улогу у заштити интереса црногорских поданика у Цариграду. Послови које су обављали имали су превасходно конзуларна обиљежја, али им се не може одрећи ни извјестан политички значај. Видјети: Радослав М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711-1918*, Београд-Подгорица 1996, 202.

⁴⁶ Капућехаје су били представници Србије у Цариграду. Имали су статус агената или отправника послова. Били су им повјерени послови заступања Србије на Порти и заштита њених поданика и Цариграду или осталим турским провинцијама. Право да их именује Србија је стекла по члану 26. Хатишерифа из августа 1830. и чл. 18 турског Устава од 1838. Видјети: Др Мирко Кисовец, *Дипломатски представници*, Београд 1939, 19.

јењена позиција и једне и друге књажевине према могућностима коришћења страних финансијских средстава. Видови финансијске помоћи - субвенција која је до тада обезбјеђивана углавном од Русије, имала је карактер новчане потпоре и биле су једнократне и најчешће није постојала обавеза њиховог враћања. У финансијске трансакције којима би се вршила задуживања земље није се могло улазити због непосједовања својства субјекта међународног права. Из укупно измијењених односа укључујући и финансије произилазио је и другачији третман у погледу наоружања, односно опремања војним средствима ради одбране суверенитета, као легитимног права, за што су могли бити коришћене и финансијске и материјално-техничке помоћи других држава.

Нови облик финансијских односа настао последице стицања независности имао је и своје негативне стране. Задуживање у иностранству без одговарајућег привредног, односно финансијског пласмана добијених средстава које би омогућио стварање добити, водио је у велику задуженост, што је било посебно карактеристично за Црну Гору.⁴⁷

Одлуке о признању независности Србије и Црне Горе определијиле су не само њихов међународни статус већ су утицале и на њихов унутрашњи развој. Стицање независности захтијевало је доградњу унутрашњег поретка у институционалном и нормативном смислу. Интеграција у међународну заједницу подстакла је развој унутрашњих односа својствених европским државама, што је за Црну Гору, уз добијање градова, била предпоставка за развој грађанског друштва. Добијање независности отворило је могућност и за национални, економски и културни препород једног и другог књажевства. Ослобођење од османске власти Србије и Црне Горе, на први поглед могло је подстицајно да дјелује на наставак ослободилачких процеса. Чињеница је, међутим, да је, с обзиром на све уступке које је на конгресу Аустро-Угарска добила у погледу Босне и Новопазарског санџака, позицију Црне Горе и Србије у односу на реализацију њихових глобалних спољнополитичких циљева, који су се тицали ослобођења и уједињења српског народа на Балкану, биле у много неповољнијем положају него онда када су зависиле само од супростављености интересима Османског Царства. Отуда, мада се не могу негативно оцијенити резултати који су балкански народи уз помоћ Русије остварили током Велике источне кризе, ипак се мора казати да је промјена противника идеји ослобођења и уједињења на Балкану имала крупне посљедице на њен даљи развој.

Треба рећи и то да је Велика источна криза показала да се Русија у својој политици према Балкану окренула према Бугарској као свом главном политичком ослонцу. Тежећи стварању Велике Бугарске, у коју би би-

⁴⁷ Мирчета Ђуровић, *Црногорске финансије 1860-1915*, Титоград 1956, 214.

ла укључена Македонија, она се неминовно удаљила од свог ратног савезника Србије, препуштајући је политичком утицају Аустро-Угарске. Сукоба српског и бугарског националног-политичког концепта по питању Македоније, окретање Србије ка Бечу, уз чврсту везаност Црне Горе за Русију, као и повремена затегнутост у српско-црногорским односима, условили су да и послје окончања Велике источне кризе, уз бројне друге разлоге, политички живот на Балкану остане оптерећен бројним противурјечностима.

Radoslav Raspopović

Aims of the Russian Foreign Policy in the Balkans in the Second Half of the 19th Century and International and Legal Importance of Decisions in Saint Stephen and Berlin for Serbia and Montenegro

Summary

The author has divided his article into two parts. The first part has been dedicated to the aims of the Russian foreign policy in the Balkans in the second half of the 19th century, where he described the new phase in development of the Russian foreign policy led by A.M. Gortchakoff. At that moment, Russia needed to find powerful political ally among the Western-European states and the central issue of its policy was to reestablish the central position in the Balkan region.

The second part of the article has been dedicated to the international and legal importance of decisions taken at the congresses in Saint Stephen and Berlin for Serbia and Montenegro. Decisions of international recognition of independence of Serbia and Montenegro determined not only their international position, but also influenced its internal development. The Great Eastern Crisis revealed the fact that Russia turned itself toward Bulgaria, as its main political support in the Balkans. Aiming to create the Greater Bulgaria, Macedonia included, Russia estranged itself from its war ally Serbia, leaving it to the political influence of the Austria-Hungary. Conflict of the Serbian and Bulgarian national and political concept regarding Macedonia, turning of Serbia toward Vienna, with firm ties of Montenegro to Russia, caused the fact that the political life in the Balkans remained burdened with many problems and difficulties, even after the end of the Great Eastern Crisis.